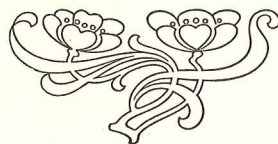

HAANDVERKERGAARDEN PAA NORSK FOLKEMUSEUM

AV ET FOREDRAG I KRISTIANIA HAANDVERKS- OG
INDUSTRIFORENING AV DIREKTØR HANS AALL

Haandverkergaarden paa Norsk Folkemuseum.

Av et foredrag i Kristiania Haandverks- og Industriforening
av direktør Hans Aall.

Haandverkerforholdene i ældre tider var her i byen som andetsteds helt forskjellige fra nutidens. Først og fremst var der langt flere håndverkere. Maskinerne, dampen og elektriciteten hadde endnu ikke som i vor tid omskapt en stor del av det gamle håndverk. Haanden utførte paa dette omraade saagodtsom alt arbeide. Det er ikke underlig da, at der efter vore begreper maatte mange hænder til. Dette ser vi allerbedst av, at der f. eks. i 1743 fandtes 220 håndverksmestere i det daværende lille Kristiania, som ikke talte mere end 7 à 8000 indbyggere. Og omtrent 30 aar senere betalte håndverkerne $\frac{1}{6}$ part av hele byens næringssskat, tiltrods for at de paa grund av den mængde fremmede varer, som indførtes, neppe kunde skaffe sig det daglige utkomme, endsige forbedre sig i sit fag, som det heter i en gammel indberetning. Der maa altsaa ha været mange av dem. Som følge herav spilte håndverkerne en betydelig rolle i byens fysiologi. Om vi pludselig kunde sætte os tilbake til den tid og ta en tur rundt i byen, vilde vi faa et endnu sterkere indtryk herav paa grund av den gamle skik, at de som drev samme håndverk ofte bodde i samme strøk, ja til og med i samme gate. Saaledes vilde vi finde garverne og feldberederne hovedsagelig i Storgaten og Brogaten, bundt-

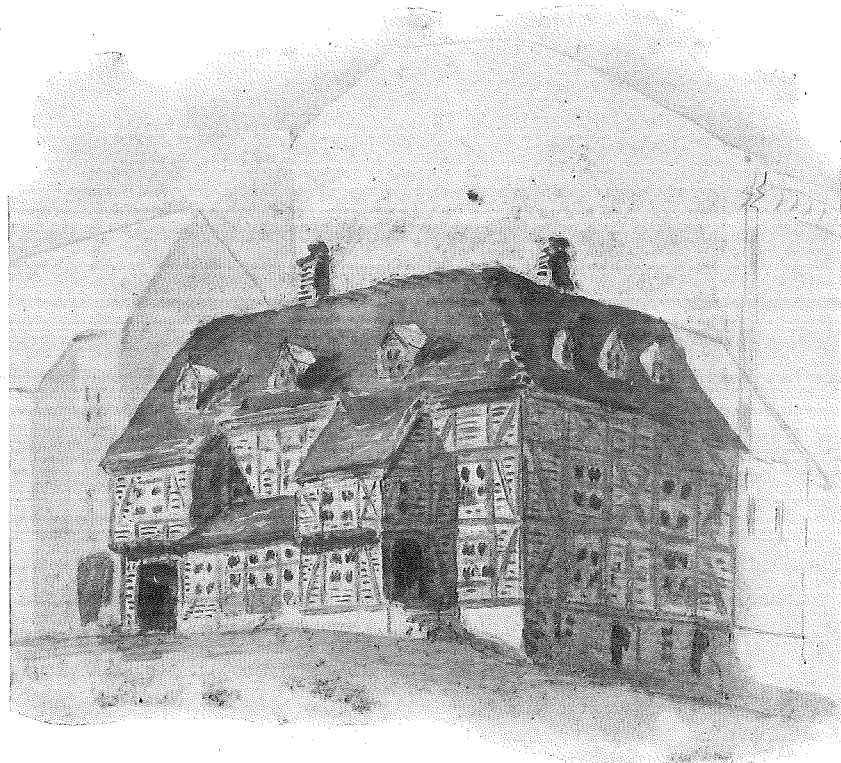

Fig. 1. Hjørnet av Nedre Slotsgate og Prinsens gate, der hvor den øvre del av Steen & Strøms store magasinbygning nu ligger, altsaa ved guldsmedstrøket. Her bodde ogsaa en række av vore mest kjendte guldsmede i 1700-aarene.

makerne særlig i Øvre Vognmandsgate. De fleste kobberslagere, gjørtlere og blikkenslagere i strøket ved Voldgaten og Slotsgaterne. Byens guldsmede derimot vilde vi træffe paa i og omkring Kongens gate. Visse strøk i byen gav derved indtrykket av, at vi befandt os i en håndverkerby.

Denne skik stammet vistnok fra det gamle laugsvæsens bærende idé, at hvert håndverks medlemmer skulde holde sammen som brødre. Men den hang vel ogsaa sammen med den opfatning, som faar uttryk i

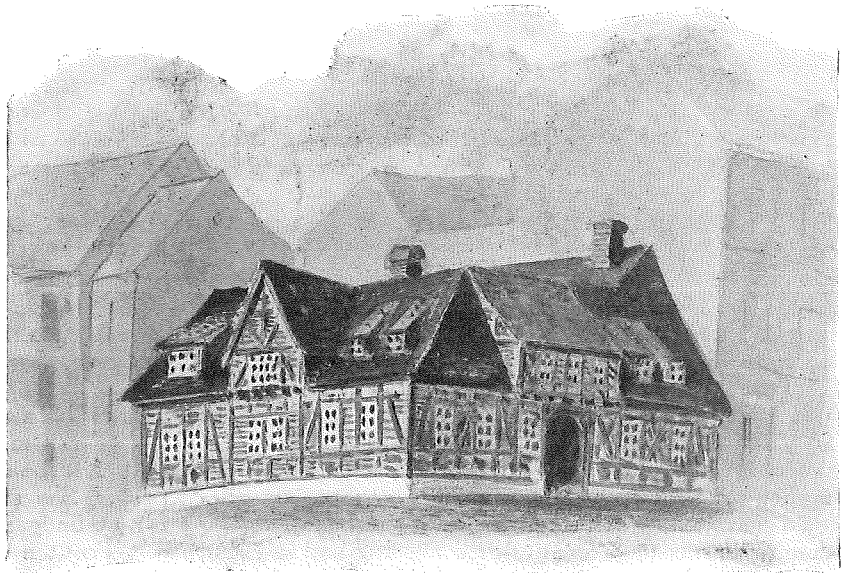

Fig. 2. Prinsens gate nr. 24, hvor baade slagtere og salmakere har holdt til, og som senest var skomakergaard.

det gamle ord: „Jo flere skomakere der bor i samme gate, jo mere tener de alle sammen“. Vi kan jo ogsaa se noget lignende i vore dages forretningsliv.

Hvordan disse håndverkerstrøk saa ut kan vi endnu danne os en forestilling om gjennom ældre billeder. (Fig. 1—5.)

Angaaende håndverkerforholdene i Kristiania i ældre tider kan forøvrig henvises til byens utmerkede historiker, ekspeditionschef Alf Colletts arbeide: „Gamle Christianiabilleder“, hvorfra ovenstaaende billeder er os velvillig utlaant ved J. W. Cappelens forlag.

Næsten alle disse gamle håndverkergaarde og mange flere til er forsvundne. Der findes ikke nu, saavidt vi vet, noget vel bevaret av de større, om jeg saa maa sige repræsentative håndverkerhuse. Det sidste av disse blev nemlig ivaar sammen med en del andre gamle bygninger jevnet med jorden for at gi plads for en ny bygning for Centralbanken for Norge. Det var Toldbodgaten nr. 14, den gaard banken har havt den godhet at skjænke til Norsk Folkemuseum sammen med et bidrag til flytningen.

Før vi gaar nærmere ind paa selve bygningen, maa vi imidlertid stifte bekjendtskap med dens grundlægger, kgl. allernaadigst privilegeret bokbinder og

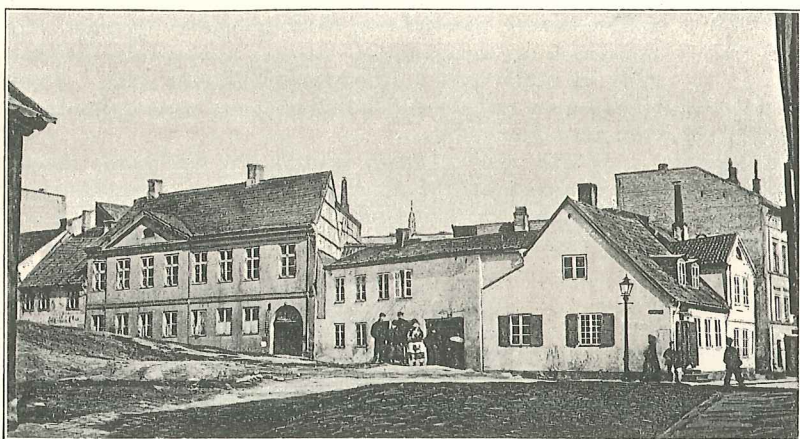

Fig. 3. Paa hjørnet av Akersgaten og Prinsens gate, der hvor Norske Selskaps klubbygning nu ligger, laa før denne klynge haandverkergaarde. Egentlig er de som de foregaende bindingsverkshuse, som i senere tider er pudset over.

bokhandler i Kristiania *Fredrik Jacobsen Brun*. Først naar vi lærer ham og hans virke at kjende, faar vi den rette bakgrund for dette minde om vor haandverkerstand og dens sociale forhold 1700-aarene.

I 1699 døde der i Kristiania en bokbinder, som het *Jacob Pedersen*. Den ældste av hans sønner bar navnet *Fredrik Jacobsen* og kaldte sig senere i almindelighet *Brun*. Han var bokbinder som faren og allerede i selvstændig stilling, tiltrods for at han den gang var en ganske ung mand. Fire aar før hadde Brun, kun tyve aar gammel tat mesterskap og samtidig giftet sig. Like fra sin første færd maa han ha været en selvhjulpent mand. Hans far maa ha sittet i smaa kaar, eiet ikke gaard og efterlot kun en ubetydelig sum penge til sine barn. Med sin første kone arvet Brun heller ikke noget. Antagelig har han straks da han blev mester kjøpt gaard. Vi vet nemlig, at han to aar senere, i 1697, eiet løkke paa byens mark, og løkke har han neppe skaffet sig før han fik hus. Gaarden hans var Toldbodgaten 14, hvor han baade hadde verksted og bolig. Her oparbeidet Brun i aarenes løp en efter forholdene meget stor og indbringende virksomhet. Denne var dog av en væsentlig anden art, end man skulde tro, naar man tænker paa vore dages bokbinder- og bokhandlerforretninger. I de dage var der nemlig ikke stort „privat arbeide“ at faa for en bokbinder. Utenfor nogen faa lærde var der ikke mange som hadde bibliotek, og de bøker de kjøpte, var vistnok som oftest indbundne paa forhaand. Arbeide fra forlæggere var det like daarlig bevendt med, av den simple grund, at der blev faa bøker utgit. Skulde en bokbinder skape sig en virksomhet, maatte han i almindelighet selv kjøpe bøker i materie eller ogsaa selv optræde som forlægger og saa binde og sælge bøkerne selv. Derav kombinationen bokbinder og bokhandler. Det var veien Brun som andre bokbindere i datiden hadde at gaa. Vi vet da ogsaa, at Brun har forlagt bøker selv. Nogen av disse kjender vi. Enkelte findes paa universitetsbiblioteket her og et par i det kgl. bibliotek i Kjøbenhavn.

Hvor mange bøker Brun har forlagt vet vi for tiden ikke, men noget større forlag har han vel paa grund av forholdene ikke hat. Ellers har han da kjøpt, bundet og solgt andre forlæggeres bøker. Salget var kanskje den vanskeligste og besværligste del av forretningen. Nogen butik hadde Brun ikke. Derimot hadde han „to kramboder at opsætte paa torvet“. Formodentlig var det endda den bedste maate at sælge bøker paa her i Kristiania at slaa op sine boder paa de ukentlige torvdage, da folk fra byen og omegnen kom sammen for at sælge og kjøpe mat og andre varer. En anden maate at omsætte bøker paa, ogsaa i andre land, var at reise rundt i de forskjellige byer og sælge sine bøker der under kortvarige ophold. I Danmark var kirkerne meget yndede utsalgssteder for de reisende bokhandlere. Hvor bokhandlerne helst slog sig ned under reiser her vet vi

derimot ikke. Men at der for baade inden- og utenlandske bokhandlere rundt er sikkert. Og den side av forretningen har Brun øiensynlig tat op med energi. Vi vet nemlig, at han hvert aar var i Bergen og der var en saa slem konkurrent, at hans kollegar beklaget sig over ham i 1724 og fik utvirket et kgl. reskript, hvorefter bokbinderne i Bergen „ei maatte gjøres indpas“. Saa sterke midler maatte man altsaa gripe til for at undgaa hans konkurranse.

Foruten sin almindelige forretning har Brun muligens ogsaa drevet nogen eksport av papir, som i den tid fabrikertes paa to papirmøller ved Akerselven. Ialfald hadde han ved sin død tilgode for trykpapir i Kjøbenhavn.

Det økonomiske utbytte av *Fredrik Jacobsen Brun*s virksomhet, som strakte sig over et tidsrum av næsten halv hundre aar, lærer vi bedst at kjende av oppgjøret i hans dødsbo 1741. Boet eiet da foruten Toldbodgaten nr. 14 med tilhørende løkke, Skar gaard i Maridalen, endnu en løkke, en av laderne ved Trefoldig-

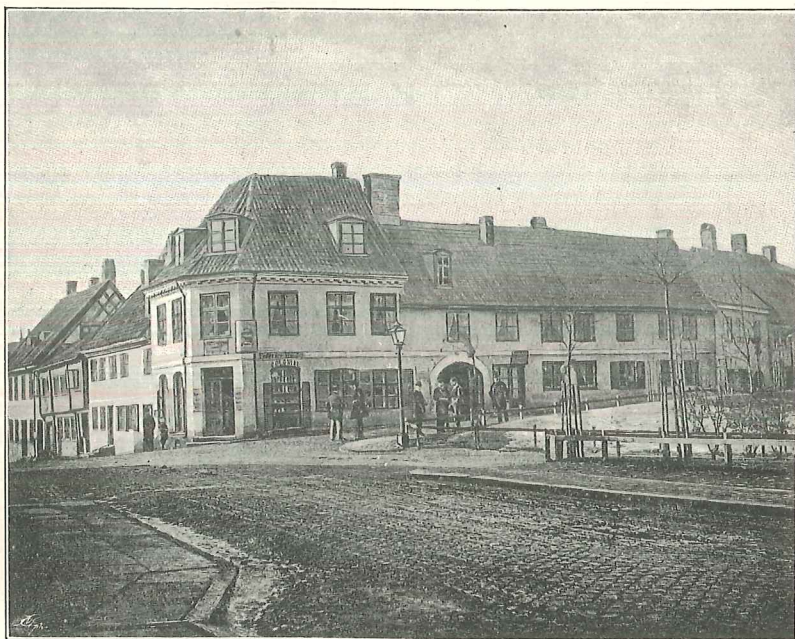

Fig. 4. Det samme som under fig. 3 anført gjælder disse bygninger, som laa paa skraa over gaten for de foregaende, der hvor Schjølles gaard nu er.

Fig. 5. Fra Brogaten, hvor garverne trofast holdt til slegtled efter slegtled. Endnu saa sent som i 1860-aarene, da dette billede er tat, kan vi her tælle 7 garverskilter.

hetskirken, en tomt med have ved Storgaten, mange obligationer, tilgodehavende mot haandfaat pant og hos forretningsforbindelser, et stort boklager, en masse indbo m. m. Ialt blev hans efterlatte formue ansat til omkring 12 500 riksdaler, tiltrods for, at det her kun dreiet sig om et arveskifte, hvor intet blev solgt. Summen høres jo ikke saa imponerende ut nu, men betød i de tider virkelig en formue. Det skjønner vi, naar vi hører, at Toldbodgaten med løkke blev taksert for 700 rdl., den store Skar gaard, som nu er paa over 23 skyldmark, for 580 rdl. og en gammel hest og en ko tilsammen for 8 rdl. Hans formue var altsaa lik værdien av mere end 21 gaarde av Skars størrelse eller av 1660 gamle hester og 1660 kjør tilsammen. Pengene hadde med andre ord en saa langt større værdi den gang, at man med god grund kan kalde en haandverker paa 12 500 rdl. efter datidens forhold en rik mand. Opgjøret i boet viser os ogsaa, hvor høit Brun hadde drevet sin forretning op. Han efterlater sig nemlig et lager av bøker, saavel indbundne som i materie, som antas at kunne utbringe 2000 rdl., altsaa en sum, som overstiger værdien av alle hans førnævnte faste eiendomme tilsammen.

Som vi ser, arbeidet Brun sig op til en meget velsituert mand. Han var imidlertid ikke bare den energiske og dygtige haandverker og forretningsmand. Efter alt at dømme har han ogsaa været et elskværdig og hjælpsomt menneske. Sine barn og svigerbarn har han hjulpet i vei ved at forstrække dem med penger. Og gjestfrit maa hans hus ha været, derpaa tyder det store indbo. Hans enke, som blev sittende med hele dette, efterlot sig nemlig ved sin død i 1756 foruten alle møblerne, som vi senere skal komme til, en imponerende mængde kjøkkentøi, bordstel og dækketøi. Blandt kjøkkentøiet findes f. eks. 10 større og mindre pander til at koke suppe i, 2 kasseroller, 1 kjele, 1 tertepande, 1 puddingform, 1 fiskekjele med deksel, 1 epleskivepande, 1 sukkerbrødform, 2 tekjeler, fyrfater og m. m., alt av kobber. Hertil kommer en lang liste over „messing og malm“, „jernetøi“ og „bliketøi“. Av de sidste slags tyder 8 gryter, 4 stekepander, steke-

spid, stekerist, 4 naaler til at spekke gjæs med og 2 til stek, 3 skaarer til at hænge gryter i og 2 brandjern paa et godt mathus. Til at spise paa var der ogsaa nok. 22 større fater, 24 dype og 55 flate tallerkener av tin, 15 fater og 28 tallerkener av stentøi. Til og med av det den gang dyre porcelæn var der 36 par kaffe- og te-kopper, forgyldte tallerkener, 4 „konfekturfater“, 14 spylkummer o. s. v. Av „Linklær“, som det kaldes var der ogsaa en mængde, særlig av dækketøi. Saaledes over 30 duker av damask eller dreiel og henimot halv hundre servietter. I det hele var indboet, hvorav jeg her for ikke at trætte kun har nævnt en del, præget av et vel utstyrt velstandshus, beregnet paa selskabelighet.

Karakteristisk for den maate, hvorpaa Brun hadde utstyrt sit hus, er ogsaa, at der blev brukt gardiner, noget som i midten av 1700-aarene endnu var sjeldent. I Bruns hjem fandtes imidlertid ikke mindre end 14 par gardiner, foruten 4 stykker „døre

gardiner“, hvorav „tvende hænger for døren i dagligstuen“.

Til billedet av Bruns standsmæssige utstyr hører ogsaa, at der i skjulet i haven ved Storgaten stod en „himmelchaise med sæhletøi, høyende samt fordek“, det vil si en indelukket vogn med puter og forhæng.

Det er imidlertid ikke bare vort kjendskap til Fredrik Jacobsen Bruns liv og forhold, som gir den gamle haandverkergaard værdi som kulturminde. Denne ligger først og fremst i gaarden selv sammen med, hvad de førnævnte dokumenter fortæller os om dens utstyr, rum for rum. Vi faar nemlig her et merkelig billede av en Kristianiaborgers hjem i første halvdel av 1700-aarene, som peker langt utover den enkelte person eller stand.

Mange har vel gaat forbi gaarden uten at lægge større merke til den. Nu paa sine sidste aar hadde

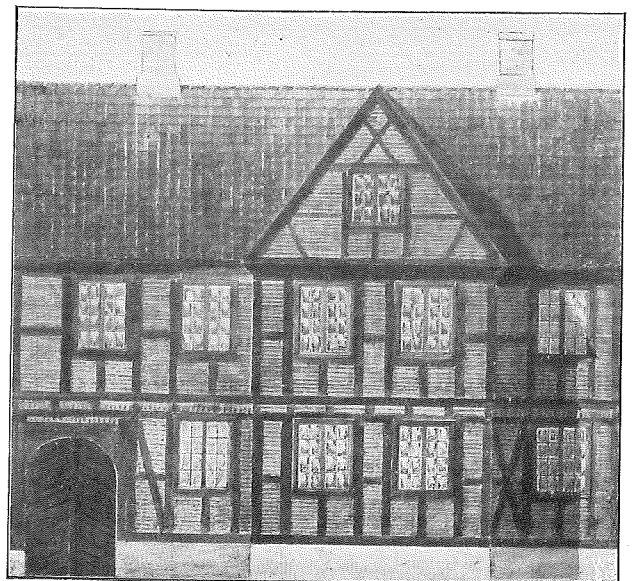

Fig. 6.

den jo ogsaa mistet meget av sin gamle morsomme karakter. Vinduer og dører var slaat ut til butikker. Vinduerne i 2den etage var utvidet en gang i 1800-aarene, og det gamle murverk var pudset over. Men heldigvis viste gamle merker og hug i trærverket, hvordan vinduerne hadde sittet før i tiden, og henunder hvor alt var væk, kunde man trække sikre slutninger fra 2den etage. De gamle vinduer fandt vi prøver av i væggen ind til gaarden. Og paa stenene under pudsen sat likesaavel som paa trærverket de gamle farver igjen. Vi kan derfor temmelig sikkert gaa ut fra, at Fredrik Jacobsen Bruns hus saa ut, som det her avbildede restaureringsutkast viser (fig. 6). Huset har som det sees en kombination av gavll og karnap og er bygget av blaamalet bindingsverk, utmuret med rød og gulmalede mursten.

I sine linjer er gaarden et godt eksempel paa den jevne, borgerlige arkitektur her i Kristiania i den tid, vi kalder baroktiden. Paa mange maater henger den

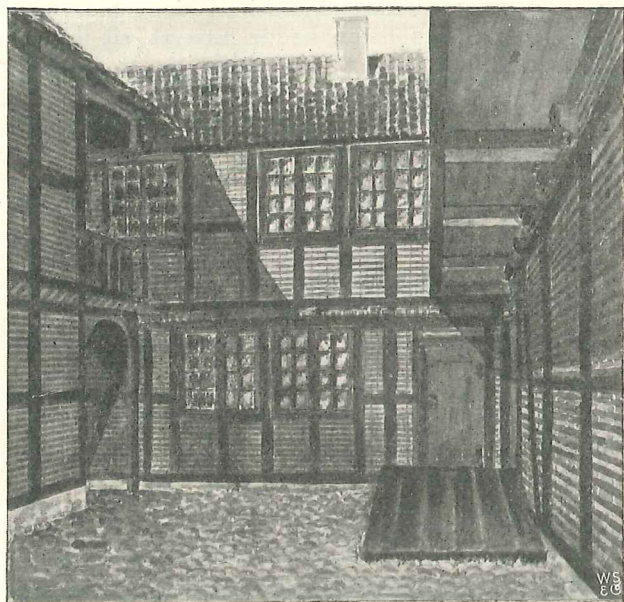

Fig. 7.

ogsaa sammen med bindingsverksarkitekturen i norden omkring aar 1700, omend den særlig er et typisk utslag av den utformning, som denne bygningsskik fikk her i Kristiania under paavirkning av de samtidige murstenshuse.

Naar bygningen har faat sit herværende utseende, kan for øieblikket vanskelig avgjøres. Gulvbjelkerne mellom 1ste og 2den etage viser, at den oprindelig kun har været én etages bygning. Der er nemlig taphuller efter takspærrer paa hver eneste bjelke. Det stemmer ogsaa godt med, at huset i 1661, da det tilhørte en dansk skoleholder Ole Lauritzen, kun var værdsat til 80 rdl. og var kvartalets mindste hus.

Vi gaar nu ind gjennem porten og ser paa den nordre fløi (fig. 7). Adskillige forandringer i tidernes løp hadde ogsaa ændret dennes utseende. Men taphuller i bindingsverket viste likeledes her vei, saa vi trygt kan føre den op, slik vi ser den her. Denne fløi maa være bygget paa en tid, da endnu hovedbygningens 2den etage ikke eksisterte. Fløien har nemlig sin egen væg uten forbindelse med denne, hvad der ingen grund var til, hvis der før hadde været en væg, som man kun behøvet at bygge indtil. Likeledes maa bakbyg-

ningen være yngre. Hovedfløiens fasade staar nemlig urørt inde i denne og har altsaa staat frit like hen til naboens væg, før bakbygningen var opført. Til al overflod finder vi støtte for disse slutninger i papirerne vedkommende det skifte, som blev foretat, da Bruns første hustru, Inger Hellesdatter, døde i 1704. Her nævnes nemlig kun rummene i nordfløien og det lille forhus. Nordfløien repræsenterer altsaa gaardens 2den byggeperiode, som maa falde før 1704. Den 3dje periode omfatter da den bygning, som vi ser paa fig. 7 tilvenstre og finder igjen tilhøre paa fig 8, samt sydfløien. Disse dele av gaarden kan rent teknisk bevises at være bygget paa en gang. Hovedbygningens 2den etage med karnapet, som vi saa paa fig. 6, er antagelig bygget samtidig eller litt senere. Naar gaarden paa denne maate er færdigbygget, vet vi ikke, men det maa, efter hvad vi hørte før, være efter 1704. Paa den anden side maa det vel ha været adskillige aar før 1741, da

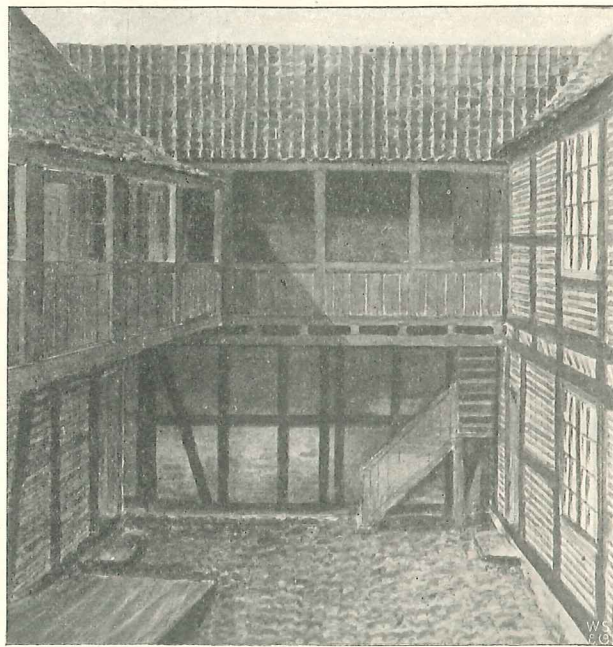

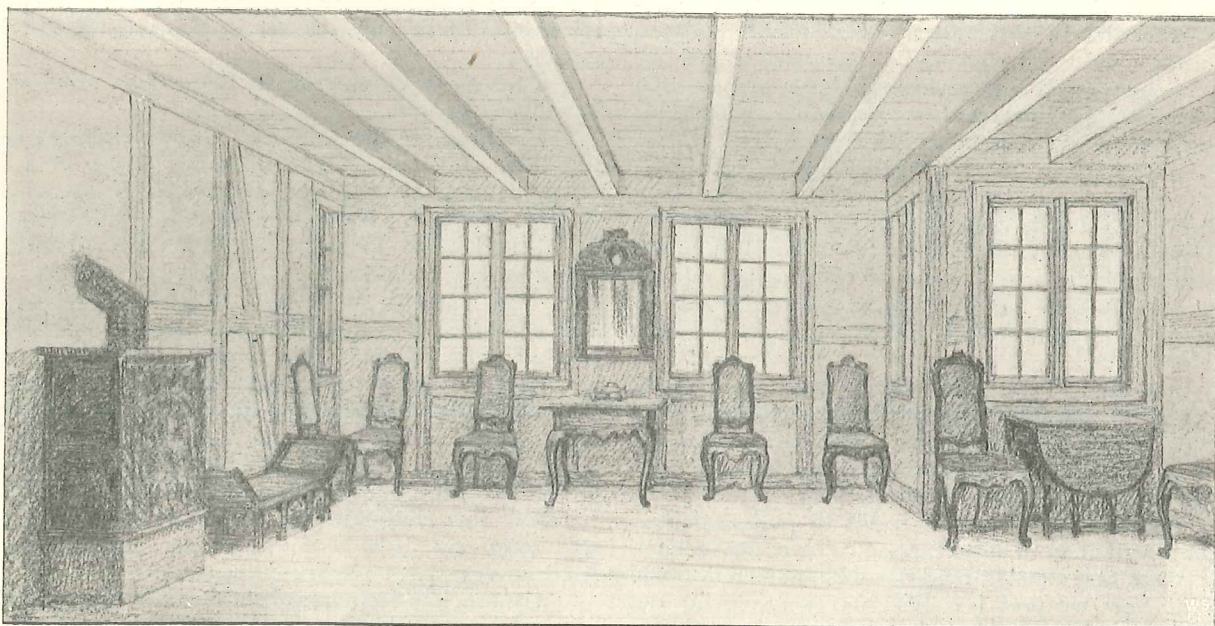
Fig. 8.

Brun døde som en ældre mand. Av disse to sidste bygninger har sydfløien voldt faa vanskeligheter. Den maa nemlig helt, siden den blev bygget, i alt væsentlig hat samme ydre. Med bakbygningen er det derimot værre. Forvæggen her maa nemlig en gang ha været tat ned og bygget op igjen paa en noget anden maate. Efter alt at dømme, maa den dog ha set ut omtrent som den er tegnet her, omend vi ved fornyede undersøkelser under opførelsen kanskje kommer til at foreta enkelte mindre forandringer.

Vi skal nu se os om indendørs, hvor vi takket være den tidligere omtalte registrering efter Bruns enke i 1756 vet, hvad de forskjellige rum anvendtes til og tillike hvad der var i dem.

Kjøkkenet ligger ved siden av portrummet og med direkte indgang fra gaarden. Efter hvad vi før har hørt maa det ha skinnet av blankt kobber og messing og været fuldt av mange slags kjøkkentøi.

Fra kjøkkenet fører en dør ind i dagligstuen, som ogsaa hadde indgang fra gaarden. Saavel for dette værelses vedkommende som de følgende rum fortæller skiftet nøiagtig hvad der fandtes av møbler og andet indbo. Desværre tillater tidsskriftets plads ikke at ta

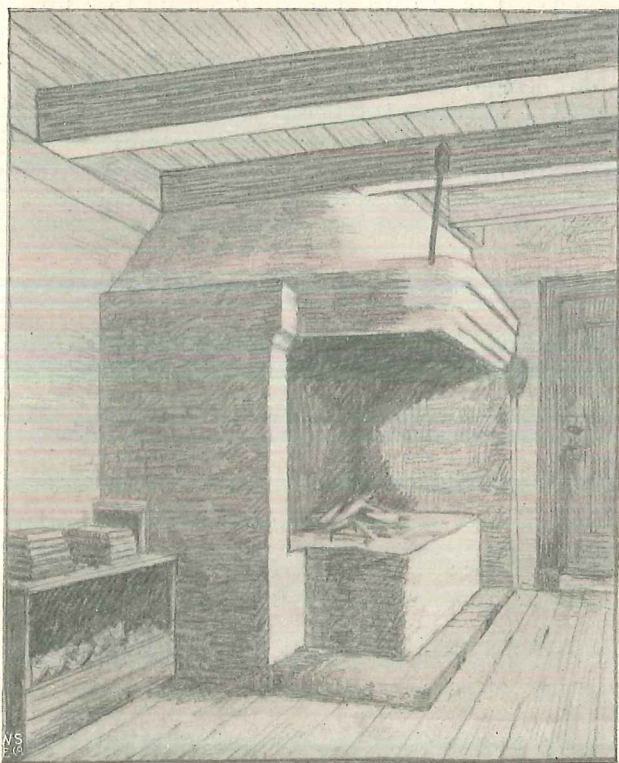
Utkast til salen.

ind de lange lister. Der kan derfor kun summarisk nævnes det vigtigste av rummenes indhold. I stuen var der saaledes 17 stoler, hvorav de 11 var „laugryggede læderstoler“, hvilket antagelig vil si ældre renæssancestole. Videre et skap og en dragkiste, begge av ek, et nøkleskap, et ottedages ur, et speil, en pyramide (en flat, pyramideformet væghylde) og tre slagborde.

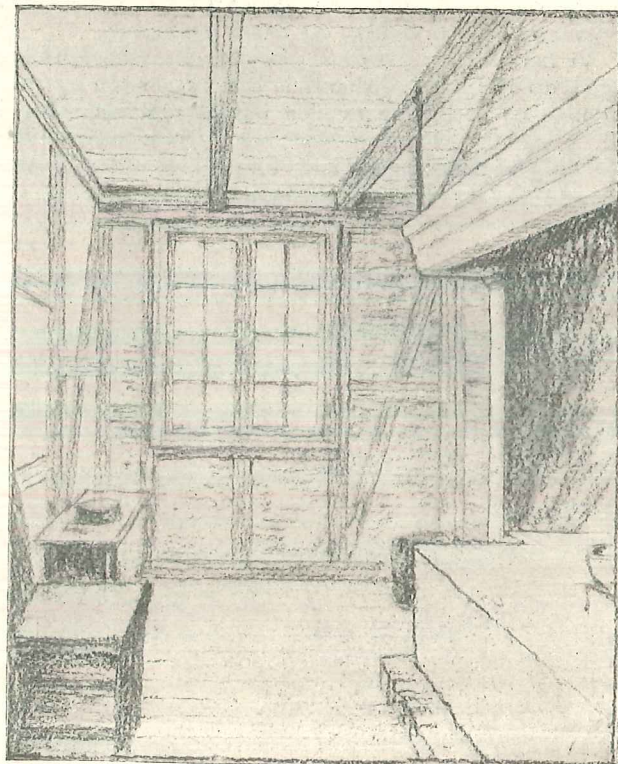
I pikernes kammer ved siden av var utstyret naturligvis enkelt, nemlig foruten en kistebænk, en gammel slagbænk og et grønmalet skap paa fot, kun fire træstole og ét tebord „med voksdug betrukken“.

Utenfor pikernes kammer var der antagelig en

gang, hvorfra en dør førte ind til verkstedet. Dettets indhold tyder efter fagfolks mening paa en efter dattidens forhold stor bedrift. Der var nemlig foruten mange smaating av mindre interesse en stor stokpresse, 35 større og mindre almindelige presser, klodspresse foruten to beskadigede do., tre presseknækter, pressebengel og tre beskjerhøvler, stor slagsten og hammer, jerngryter, ekevarter, fem stykker (haandlavet) pap, tre store sakser, bor, haandsag og baandkniv, en mængde bokspænder, skap med stempler, to puter til at skjære guld paa, 26 saue- og kalveskind, granbord (til permer) o. s. v.

Utkast til verksted.

Utkast til kjøkken.

I kammeret ved siden av nævnes intet. Formodentlig hørte det til verkstedet.

Endelig viser grundplanen i bakgården fjøs og stald. Mellom fjøset og verkstedet fører saa en trap op til et kammer ovenpaa, formodentlig gaardsgutens, og de to spiskammere over verkstedet. Her hadde madam Brun sine forraad. Og de var i den tid ikke smaa i en husholdning som hendes. Man maatte jo i byerne indrette sig væsentlig paa landsens vis. Efter madamens død fandtes derfor i spiskammerne ikke mindre end 7 kister, 24 større og mindre tønder, smørbutter, baljer, trauger, kurver, spand og en lang række husgeraad av forskjellig slags. Til spiskammerne førte kun den ene dør fra baktrappen.

Vi maa derfor gaa ned denne over gården og op trappen ret ind for portrummet for at komme ind i de andre rum i anden etage. Fra trappen løper „svalen til loftet“ forbi et rum, som paa grund av alle de ting, deriblandt et par senge, som er puttet ind der, nærmest maa ha været brukt til pulterkammer. Derefter kommer vi til loftstrappen og svendenes kammer. I overensstemmelse med den behandling svenden ellers fik var utstyret i deres rum selvfølgelig det mindst mulige. 2 senge, et gammelt slagbord og én stol, det var alt.

Ved siden herav laa salen, husets største værelse, som kun bruktes ved festlige anledninger og vel har gjort et noget stivt, men staselig indtrykk med sine 26 stoler og en løibænk, to borde, hver med „2de gueridons“ (smaa borde til lysestaker), et tebord, et speil, en pyramide og en stor beslagen kuffert med sort lær.

I kammeret „næst ved“ fandtes foruten en rødmalet himmelseng og nogen andre møbler ialfald under auktionen husets billeder. Det sælges saaledes 9 stykker „smaa skilderier med forgyldte rammer“, 10 stykker „store og smaa tavler med glas for“. Særlig de sidste har imidlertid vist ikke været store kunstverker. De sælges nemlig til jomfru Bauer for 1 rdl. 2 mark og 18 sk., mens sr. James Collett gir 25 rdl. for kommerceraad Collett og frues portræter.

Vi har nu set, hvordan gården etterhaanden blev bygget op rundt det firkantede lille gaardsrum og søkt at danne os et billede av den i fuldt utstyret stand i dens glanstid. Hvordan den senere blev bygget om efter de praktiske behov i de forskjellige tider, mistet

sin gamle karakter og etterhaanden i 1800-aarene rent forfalt arkitektonisk set har forholdsvis mindre interesse her.

Derimot skal vi søke at følge dens skjæbne som haandverkergaard.

Vi hørte for litt siden, at haandverkere av samme fag ikke alene ofte bodde i samme strøk, men ogsaa at én gaard kunde huse samme slags haandverkere nedetter tiderne. Netop en slik gaard er Toldbodgaten nr. 14. Etterat Fredrik Jacobsen Brun hadde eiet gården fra 1600-aarenes slutning til sin død 1741, blev den overtat av hans 2den hustru, Marthe Christiansdatter Ritter, som fortsatte forretningen til 1756. Paa dødsboauktionen efter hende blev en bror av en av hendes svigersønner, Nils Haslef, eier av gården. Han drev ogsaa bokbinderi og bokhandel, som de tidligere eiere. Efter hans død leiet enken verkstedet ut til sr. Ebbesen, antagelig den samme bokbindermester Christian Ebbesen, som endnu drev sit verksted der i 1801. Fra slutningen av 1600-aarene og like til begyndelsen av 1800-aarene har der altsaa bodd bokbindere i gården uavbrutt.

Senere har fremdeles haandverkere hat tilhold her, men da av forskjellige fag, nemlig bøssebokmakere, skomakere, en lithograf, en hanskemaker og en bokbinder.

Og selv under nedrivningen hang skilterne der. Som den blev bygget av en haandverker for 200 aar siden, var den en haandverkergaard til sidste dag.

Nu er gården forsvundet fra livet i hovedstaden og gaat over til historien. Men den skal ikke derfor være viet til glemnelsen. Om forhaabentlig ikke altfor lang tid skal den igjen staa ute paa Folkemuseet i sin gamle skikkelse. Da vil den fortælle os og kommende slegter om sin gamle eier, som drev sit yrke her i henimot halvhundre aar som en av sin stands mest fremskudte mænd, om hans hjem og forhold. Men ikke det alene. Den vil ogsaa gjøre os et minde rikere om hans samtids bygningsskikk og smak og kaste et lysstreib ind over dens sociale liv, baade i og utenfor haandverkerstanden.

Og naar vi saa tilslut lar vore tanker gaa tilbake til de mange, som arbeidet i sit fag, slegtled efter slegtled i gården indtil den maatte vike for en ny tids krav, da haaber jeg, vi er enige om, at den gamle haandverkergaard har historiens rett til at bli bevaret

